ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2020:34
ARKEOLOGISK UTREDNING

Smedernas odlingsjord i kvarteret Rustmästaren, Örebro

Rustmästaren 13 m.fl.
Örebro socken och kommun
Närke

Johnny Rönngren & Tobias Vinoy

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10
www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Örebro län med platsen för utredningen markerad i rött.

© 2020 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2020:34

Författare	Johnny Rönngren, Tobias Vinoy
Kvalitetsgranskning	Helmut Bergold
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Tobias Vinoy i botten på schakt 50 betraktar trärännan A58.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_200001

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2020:34
ARKEOLOGISK UTREDNING

Smedernas odlingsjord i kvarteret Rustmästaren, Örebro

Rustmästaren 13 m.fl.
Örebro socken och kommun
Närke

Johnny Rönngren & Tobias Vinoy

Lst dnr 431-8198-2019

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Örebro
Landskap	Närke
Socken	Örebro
Fastigheter	Rustmästaren 13 med flera

Typ av undersökning	Arkeologisk utredning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2020-02-03
Länsstyrelsens diarienummer	431-8198-2019
Uppdragsnummer i Fornreg	202000223
Arkeologgruppens projektnummer	P20012

Projektledare	Johnny Rönngren
Fältpersonal	Johnny Rönngren, Tobias Vinoy

Undersökningstid	mars 2020
Undersökt yta	245 kvadratmeter
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Fynd förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB i avvaktan på fyndfördelning.

Innehållsförteckning

Sammanfattning 5
Inledning 5
Bakgrund och kulturmiljö 7
Tidigare undersökningar 12
Syfte och målgrupper 14
Metod och genomförande 14
Resultat 19
Tolkning 26
Utvärdering av resultaten
i förhållande till undersökningsplanen 27
Referenser 28
Bilagor 30
Bilaga 1. Schakttabell 30
Bilaga 2. Sektionsritningar, schakt 31
Bilaga 3. Anläggningstabell 35
Bilaga 4. Fyndlista 36
Bilaga 5. Makrofossilanalys 37

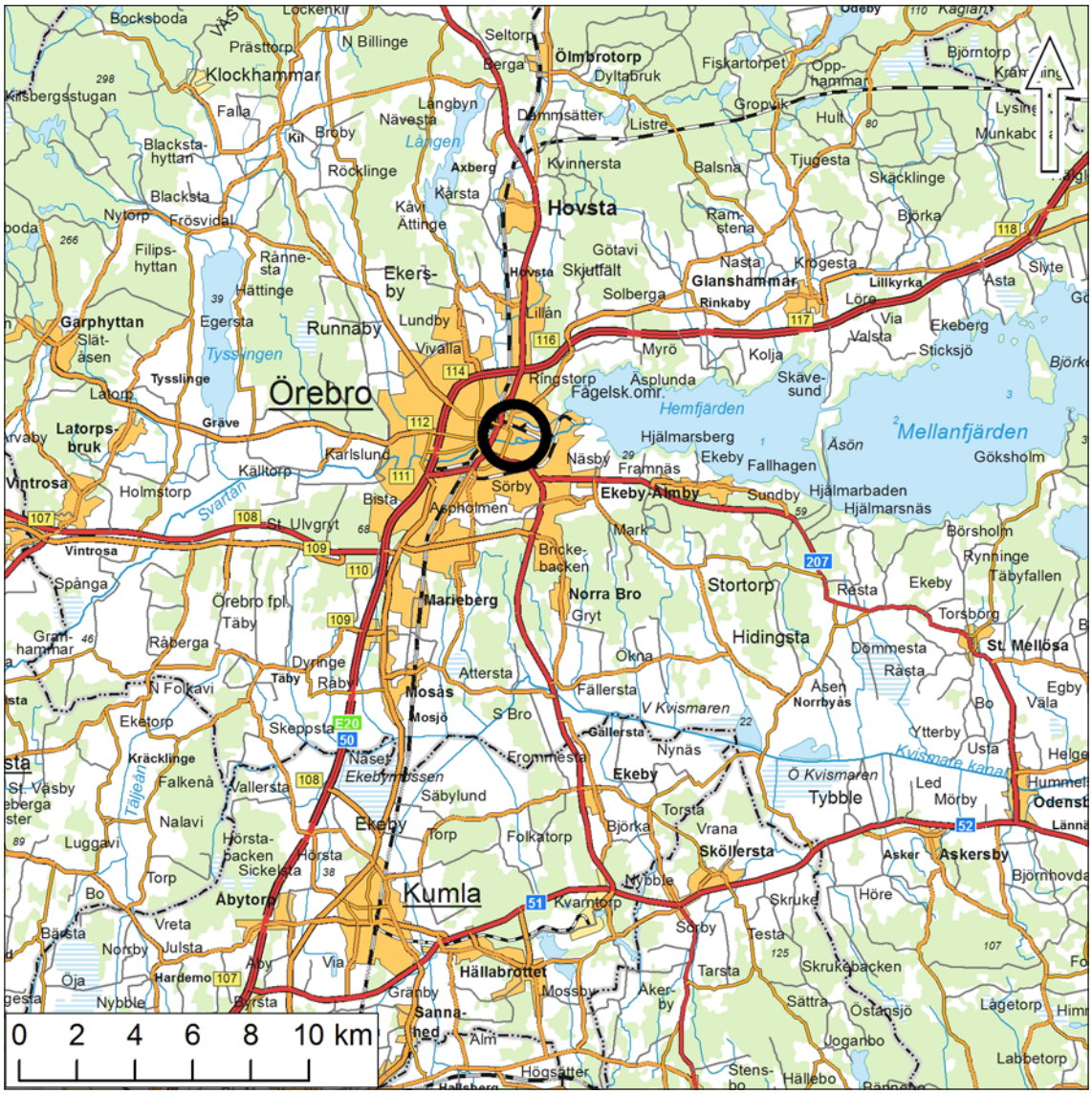

Figur 1. Karta över trakten kring Örebro med platsen för utredningen markerad med svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län har Arkeologgruppen AB genomfört en arkeologisk utredning inom kvarteret Rustmästaren i Örebro kommun inför ett planerat nybygge. Ytan ligger inom det område som sedan 1600-talet har kallats Norra Smedjebacken och därför eventuellt innehåller lämningar efter smidesverksamhet.

Kartstudier visade att bebyggelse har funnits i utredningsområdets sydvästra del enligt en karta från år 1680. I en senare karta, från år 1797, kallades området för ”smedernas slåtterallmänning”, vilket antyder att eventuell tidigare bebyggelse har rivits och att marken, inom hela utredningsområdet, därefter har nyttjats för odling. Vid schaktning påträffades odlingslager i nio schakt med spår efter smidesaktivitet i form av sekundärdeponerade slaggklumpar, kulslagg och glödskal.

Utöver odlingslager påträffades husgrunder från 1800- och 1900-tal i form av sten-, tegel- eller betongfundament. De fanns i utredningsområdets norra och södra del.

Inledning

I samband med att NCC Infrastructure AB planerade, för Region Örebros räkning, att uppföra en ny byggnad inom kvarteret Rustmästaren i Örebro har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk utredning. Nybyggnationen är planerad för Örebro regions IT-verksamhet.
Utredningsytan var omkring 9 000 kvadratmeter stor och utgjordes mestadels av en asfalterad parkering, belägen söder om det så kallade ”M-Huset” väster om Stora Holmen.

Utredningsområdet ligger omkring 100 meter öster om Örebro stads stadslager (L1980:4669). Inom området har tidigare den så kallade Norra Smedjebacken funnits varför spår från smidesverksamhet kunde förväntas finnas i utredningsområdet.

Fältarbetet utfördes under mars 2020 av Johnny Rönngren och Tobias Vinoy. Beslut i ärendet fattades den 3 februari år 2020 av Länsstyrelsen i Örebro län (431-8198-2019). NCC Infrastructure AB bekostade den arkeologiska utredningen.

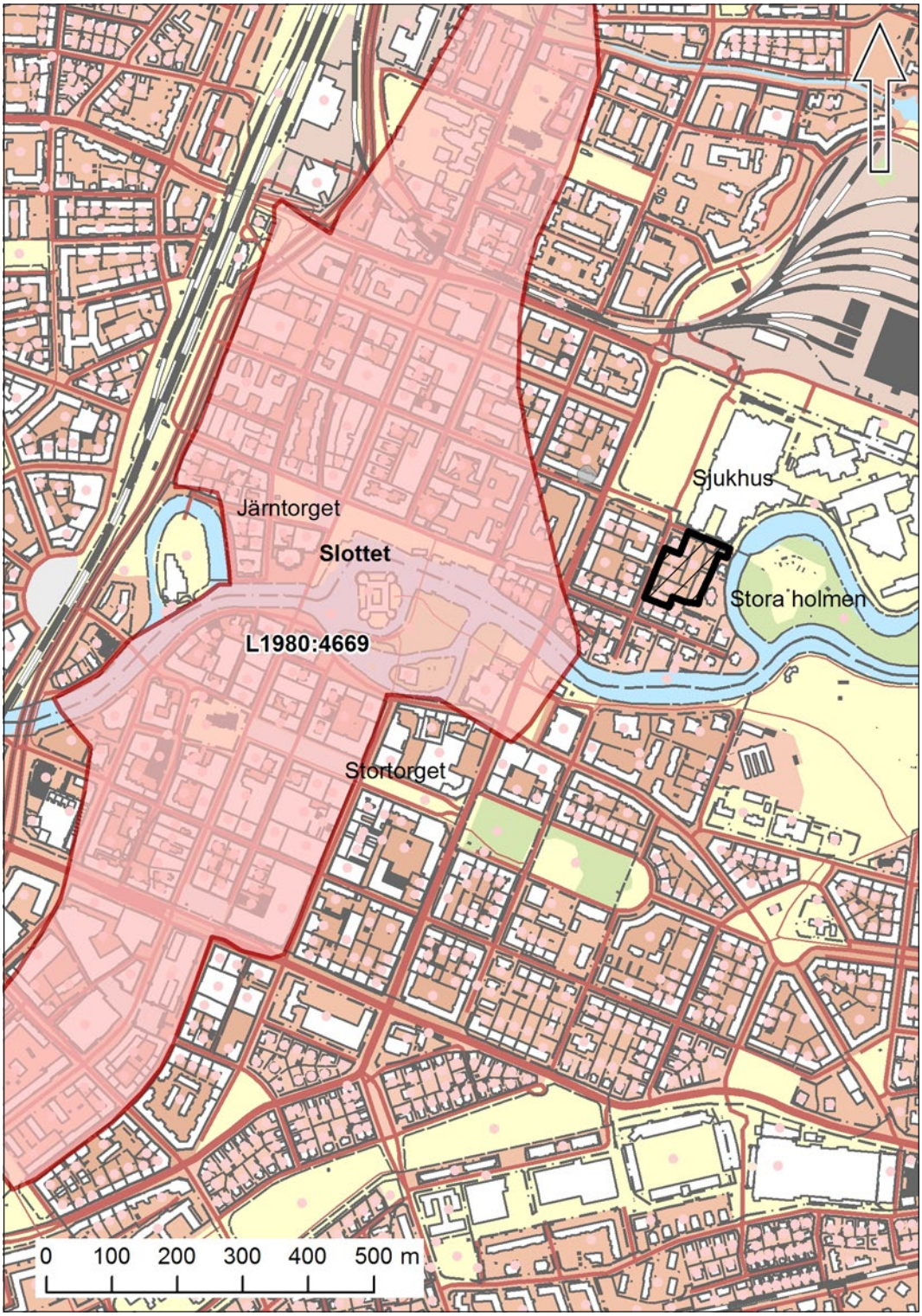

Figur 2. Karta över Örebro med stadslagret L1980:4669 markerat med rött. Utredningsområdet (som är markerat med svart skraffering) var beläget öster om stadslagret, söder om Örebro universitetssjukhus. Skala 1:10 000.

Bakgrund och kulturmiljö

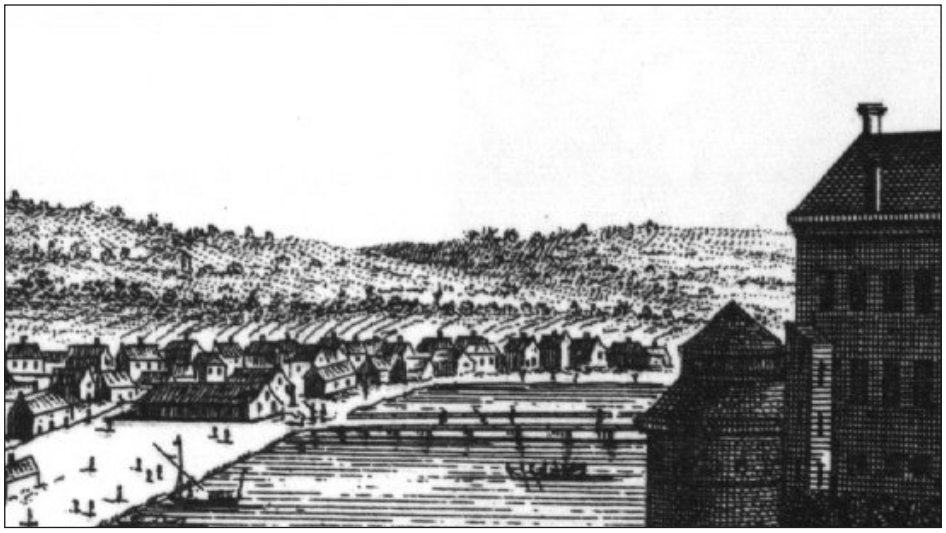

Figur 3. Området för Norra Smedjebacken enligt en gravyr över Örebro stad år 1700. Bilden är tagen ur Suecia antiqua et hodierna och ska betraktas med viss skepsis, men visar i detta fall ett bebyggt område omgivet av odlingsmark. Källa: Suecia antiqua et hodierna, Kungliga biblioteket.

> *”De här i staden varande Gevärs-smeder hafva sina hus och verkstäder öster om Kongl. Slottet, på ömse sidor om Trosa-ån (Svartån) belägna, och kallas dessa byggnader i allmänhet Norra och Södra Smedjebacken.”*
>
> (Bagge 1785:293)

Vapenproduktionen i Närke och Örebro hade sin storhetsperiod under 1600-talet, då statsmakten genom privilegier i form av skattefrihet, frihet från knektutskrivningar och skjutsplikt skapade incitament för bönder att vid sidan av sitt jordbruk bedriva binäringar i form av vapenproduktion (Klingnéus 1997:245). Från kronans håll önskade man centralisera och öka kvalitetskontrollen över produktionen hos smederna och påbörjade därför försök att få smederna att flytta in till Örebro (Klingnéus 1997:97). Smederna skulle därmed på heltid ägna sig åt produktion i faktoriets tjänst. Inflyttning till staden var också tänkt att skapa ökad köpkraft som ytterligare kunde driva på handeln och den ekonomiska tillväxten i staden.

Inflyttningen av vapensmeder till Örebro inleddes under 1640- och 1650-talen med lock och hot i form av valet mellan byggnadsbidrag för bostad och verkstäder i stadens upplåtna tomter eller knektutskrivning.

Den stora skillnaden mellan bondesmeden och stadssmeden var att bondesmeden under perioder av lågkonjunktur alltid kunde falla tillbaka på sitt jordbruk. Stadssmeden livnärde sig på heltid som faktorismed och drabbades därför hårt vid tider av ekonomisk nedgång, då löner inte betalades ut eller då efterfrågan på vapen minskades.

> *”Hantverkarna som bo på landet i Kumla socken är ett klart exempel, ty om de hade än mindre betalning för sitt arbete, så voro ändå deras tillstånd bättre, än deras som bo i staden i anseende därtill att de av sitt hemman hava bröd, dricka, kött, fläsk, talg och gryn med mera som är nyttigt i deras hushållning, vilket allt stadssmeden måste köpa med säljarens ibland ganska stora och oskäliga avance”.*
>
> (Per Starbus brev till Krigskollegium år 1746, se citat Klingnéus 1997:98).

Kring år 1718 var 75 procent av faktoriets arbetsstyrka ännu boende på landsbygden (Klingnéus 1997:100). De verksamma smederna utgjordes bland annat av låssmeder, pipsmeder, beslagstillverkare, vällare, slipare, stockmakare, borrare, bajonettsmeder, stockhuggare, hölstermakare och under alla dessa fanns gesäller och lärgossar som bistod smederna och hantverkarna vid arbetet.

Under 1760-talet privatiserades faktoriet och år 1795 flyttades verksamheten till Husqvarna för att ingå i Husqvarna gevärsfaktori (Klingnéus 1997:247).

Den första detaljerade kartan över båda Smedjebackarna härrör från år 1680 och är en geometrisk plankarta av Örebro Smedjebackar som visar tomter, ägare och funktion som gårdstomt eller odlingstomt. Bebyggelsen i Norra Smedjebacken var enligt kartan koncentrerad kring Smedjegatan (idag Olaigatan) längs en sträcka om 260 meter. Kartan visar att gårdstomterna varit långsmala, omkring 15×50–55 meter, med kortsidan ut mot gatan. Storleken på tomterna var därmed omkring 750–850 kvadratmeter. Förutom gårdstomter fanns även åker- och kålgårdstomter, vilka nyttjades för odling.

Platsen för utredningen bestod vid denna tid av gårdstomter i utredningsområdets sydöstra del, bland annat bebodda av Peder Jönssons änka, Peder Svensson och Sven Anderssons gårdstomter (se tomt 28, 29 och 33). Resterande del av utredningsområdet benämns som åkertomter.

Emellertid utgjordes, vid tillfället för kartans upprättande, inte alla tomtägare av hantverkare och smeder. År 1683 fick landshövdingen Gustav Lilliencrona i uppdrag att kartlägga de boende som då bodde på kronans tomter på Smedjebackarna, i syfte att köpa ut de som inte var i faktoriets tjänst och istället upplåta tomterna för inflyttande smeder (Se Klingnéus 1997:99).

I en uppsats i historia har Sten-Gunnar Ljungberg undersökt bouppteckningar efter smeder på Smedjebackarna under perioden 1725–1799 i syfte att utreda hushållens ekonomiska levnadsstandard (Ljungberg 1990). Genomgången av arkivmaterialet visade att smedernas ekonomiska ställning under den undersökta perioden var mycket svag och att kontanta medel i form av pengar ofta saknades i hushållen (Ljungberg 1990:11). Generellt ägde hushållen en stuga med ett rum, kök och förstuga, ett fähus och en verkstad. I samband med arbetet har Ljunggren även kartlagt samtliga tomter inom Smedjebackarna angående dess funktion och antal personer i hushållet (se Ljungberg 1990: bilaga 7). Kartläggningen visade att under den undersökta perioden (1725–1799) har samtliga tomter inom utredningsområdet nyttjats som åker och kålgårdar.

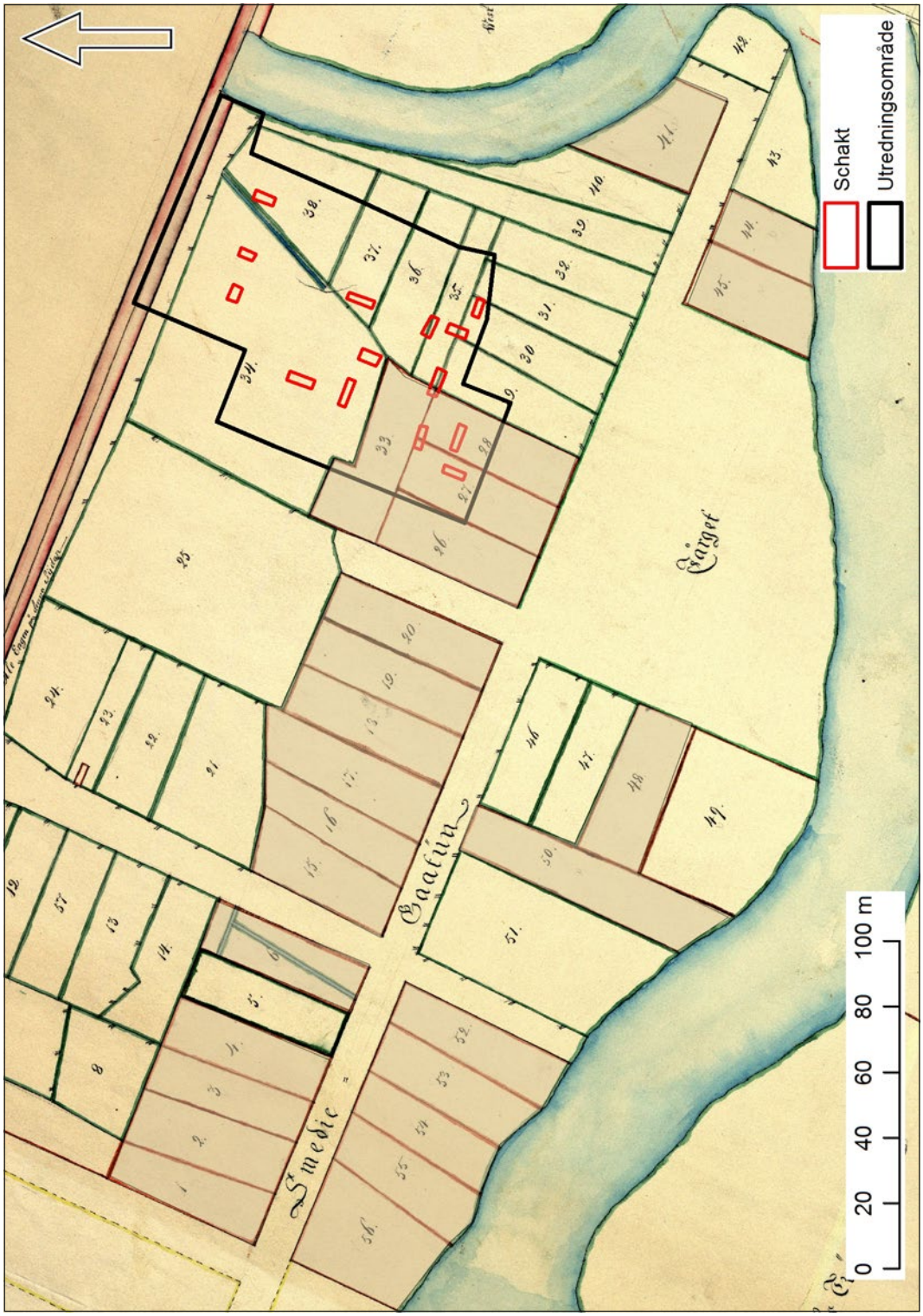

Figur 4. Utdrag ur geometrisk karta över Smedjebackarna år 1680 som visar bebodda tomter (brun färg) och tomter, vilka nyttjats som åkermark och kålgård. Utredningsområdets sydvästra del berör ett område som nyttjats som gårdstomter, medan övriga delen nyttjats som odlingsmark. Skala 1:2 000.

Figur 5. Utdrag ur avmätningskarta från år 1797 över Smedjebackarna som visar bebodda tomter (markerat med brun färg). Platsen för utredningsområdet benämns i kartan som "smedernas slåtter allmänning". Vid jämförelse med kartan från år 1680 har andelen bebodda tomter minskat (LMA 1797:18-ÖRE-63). Skala 1:2 000.

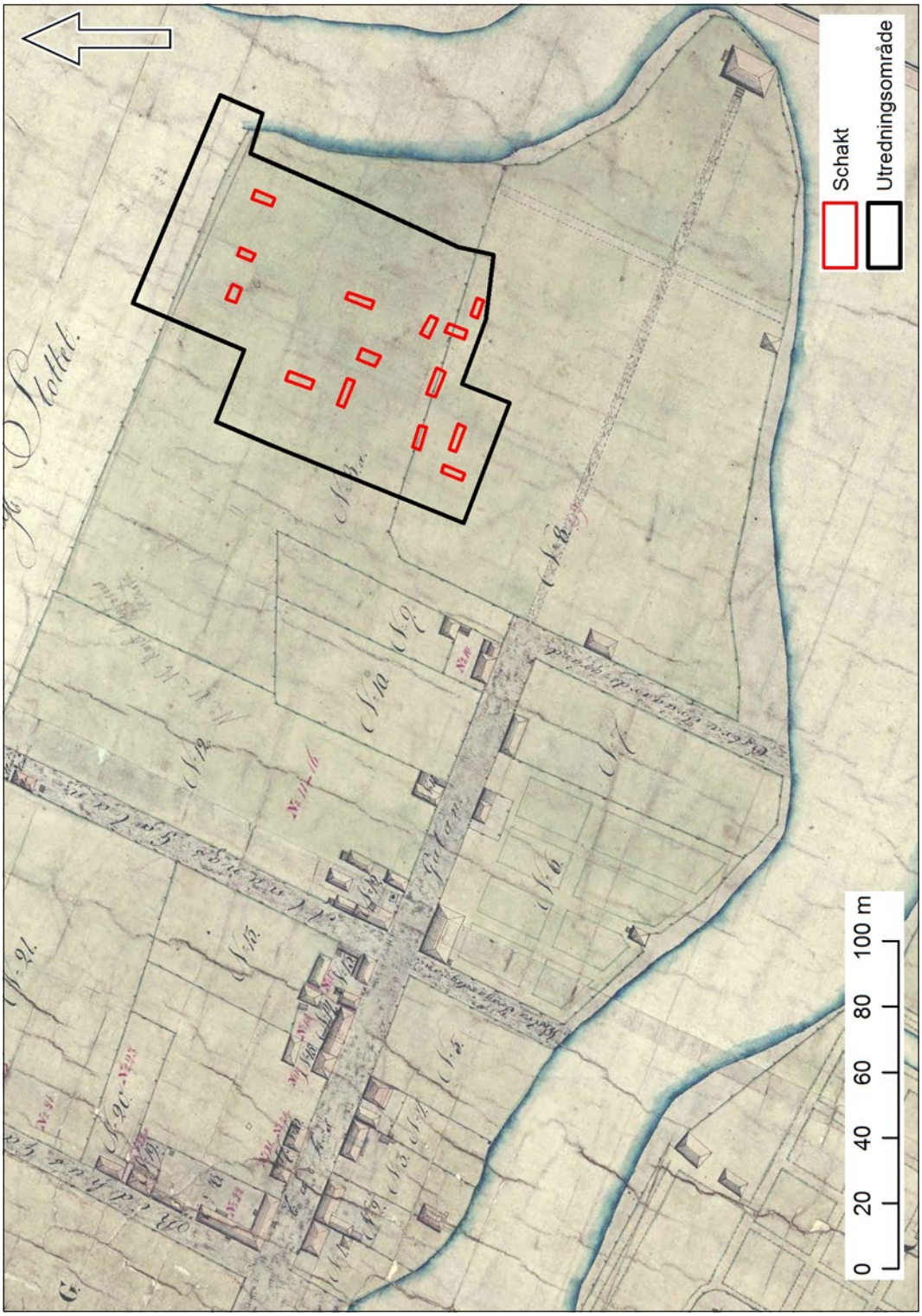

Figur 6. Utdrag ur stadskarta över Örebro år 1823 med byggnader utritade. Platsen för utredningsområdet är i söder beläget på "sommarställets Choise´s" tomt och i norr på "En ängslycka norr om till Alnängen" (LMA 1823:1880k-d72). Skala 1:2 000.

År 1797, två år efter att verksamheten vid faktoriet flyttats, upprättades ånyo en karta över Norra och Södra Smedjebacken (LMA 1797:18-ÖRE-63).

Ytan för utredningsområdet är då enligt kartan beläget inom ett område som ingår i vad som kallas för ”Smedernas Slåtter Allmänningar” (sic).

Gårdstomterna inom utredningsområdet, vilka nämns i 1680 års karta, förfaller därmed redan under tidigt 1700-tal ha övergått till att nyttjas som åkertomt eller kålgård.

Enligt en stadskarta från år 1823, 28 år efter att faktoriet flyttat verksamheten, bodde endast en smed kvar, nämligen låssmeden Johan Broman på tomt 15, fyllda 72 år och döv (LMA 1823:1880k-d72). Under loppet av 1800-talet förändrades stadsbilden i området. Den äldre gårdsmiljön som utgjorts av stugor och verkstäder anpassade för smidesverksamhet, omgiven av åker- och kålgårdar förlorade sin funktion då smederna flyttat. Hantverkskvarteret ersattes av en mer utpräglad bostadsmiljö med hyresgästbostäder och närmast ån med så kallade patriciervillor med stora tillhörande parkmiljöer. Till de mer kända husen är Grillska palatset och sommarpalatset Choise.

Figur 7. Speceriaffär på Faktorigatan 6b, med Faktorigatan 8 i bakgrunden, år 1967. Bildnummer SBK-67-00688. Fotograf okänd.

Tidigare undersökningar

År 2016 utförde Arkeologgruppen AB en förundersökning inom kvarteret Grillgården, omkring 20 meter väster om den aktuella utredningen. Schakten utgjordes mestadels av fyllnadsmassor som deponerats där under sent 1800-tal och genom 1900-talet. Ett par sentida husgrunder från byggnader som revs under 1970-talet påträffades. Tre odlingslager kunde konstateras på platsen, vilka tolkades vara från cirka 1600-tal fram till 1850-tal (Rönngren 2016).

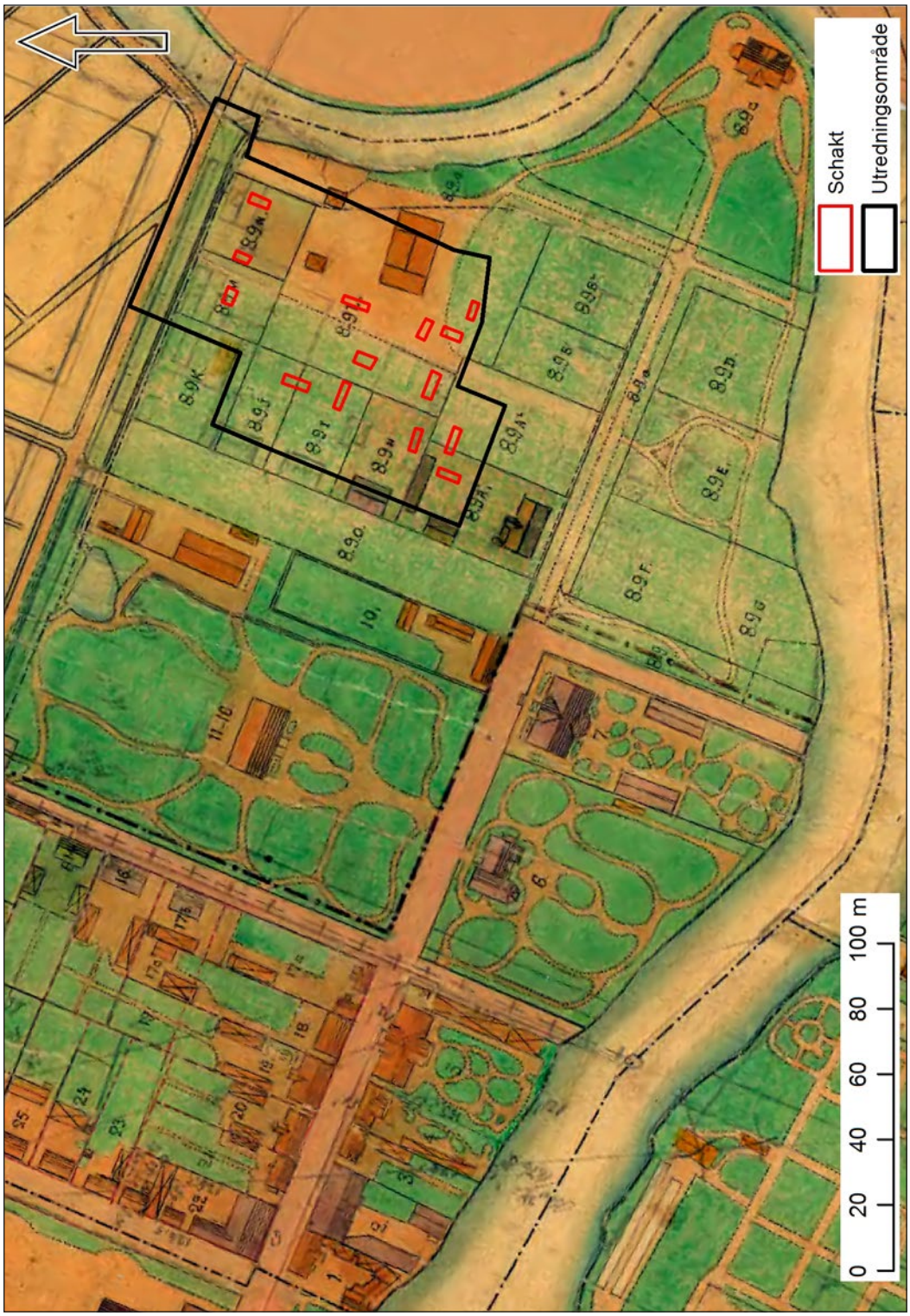

Figur 8. Utdrag ur stadskarta över Örebro år 1879 (LMA 1879:18-ÖRE-247). Bebyggelse i form av hyresgästbostäder och större villor har uppförts inom platsen för utredningsområdet. Skala 1:2 000.

Kvarteret Sorken, beläget i Södra Smedjebacken, undersöktes år 2002 och omfattade en yta om 2700 kvadratmeter (Wallebom 2003). Vid undersökningen påträffades byggnader, bland annat en smedja och ett bostadshus uppförda i anslutning till gatan. Vidare fanns omfattande odlingslager, avfallsgropar och ruddammar samt tomtdiken. Att smedjan och bostadshuset var separata tyder på att det inte rör sig om så kallade Rademacher-smedjor där bostad och smedja inrymdes under samma tak (se Wallebom 2003:24; Waldén 1945:55).

Syfte och målgrupper

Syftet var att utreda om fornlämning fanns inom området. Eventuell fornlämning skulle dokumenteras avseende utbredning, karaktär och ålder. Resultaten syftade vidare till att skapa underlag för Länsstyrelsens fortsatta hantering av ärendet inför den planerade nybyggnationen

De primära målgrupperna för utredningen var Länsstyrelsen, NCC Infrastruktur och Region Örebro län.

Metod och genomförande

Arbetet inleddes med övergripande kartstudier i kombination med planering av schaktens placering. Parkeringen delades upp i två ytor som stegvis stängdes av och tömdes på bilar. Då delar av marken var kontaminerad med miljögifter och flera ledningar passerade genom området kom schaktens placering till viss del att anpassas efter dessa omständigheter. Med ovanstående i beaktande placerades totalt 14 schakt ut om sammanlagt 245 kvadratmeter. I huvudsak lades schakten på asfalterade ytor, vilket innebar att asfalten behövde skäras upp och därefter hanteras. Då marken i utredningsområdet var kontaminerad sorterades all uppgrävd jord bredvid schaktet efter varje grävd halvmeter. Vid igenläggning återfylldes massorna i samma ordning som de blivit uppgrävda. Därefter täcktes schakten med väggrus, så att platsen fortsatt kunde användas som parkering innan vidare markarbeten påbörjades.

Schakten grävdes skiktvis ned till kulturpåverkad marknivå, som sedan undersöktes för hand med fyllhammare och skärslev i syfte att bedöma dess karaktär, ålder, och funktion. Samtliga lager och anläggningar undersöktes med metalldetektor. Jordprover insamlades från odlingslager för makrofossil analys. Sammanlagt analyserades åtta prover. Analyserna utfördes av Arkeologikonsult AB. Schakt och arkeologiska anläggningar dokumenterades och mättes in med RTK-GPS och hanterades därefter i Intrasis och ArcGIS 10.3.1. Sektionsritningar upprättades och digitaliserades (se bilaga 2 för sektionsritningar).

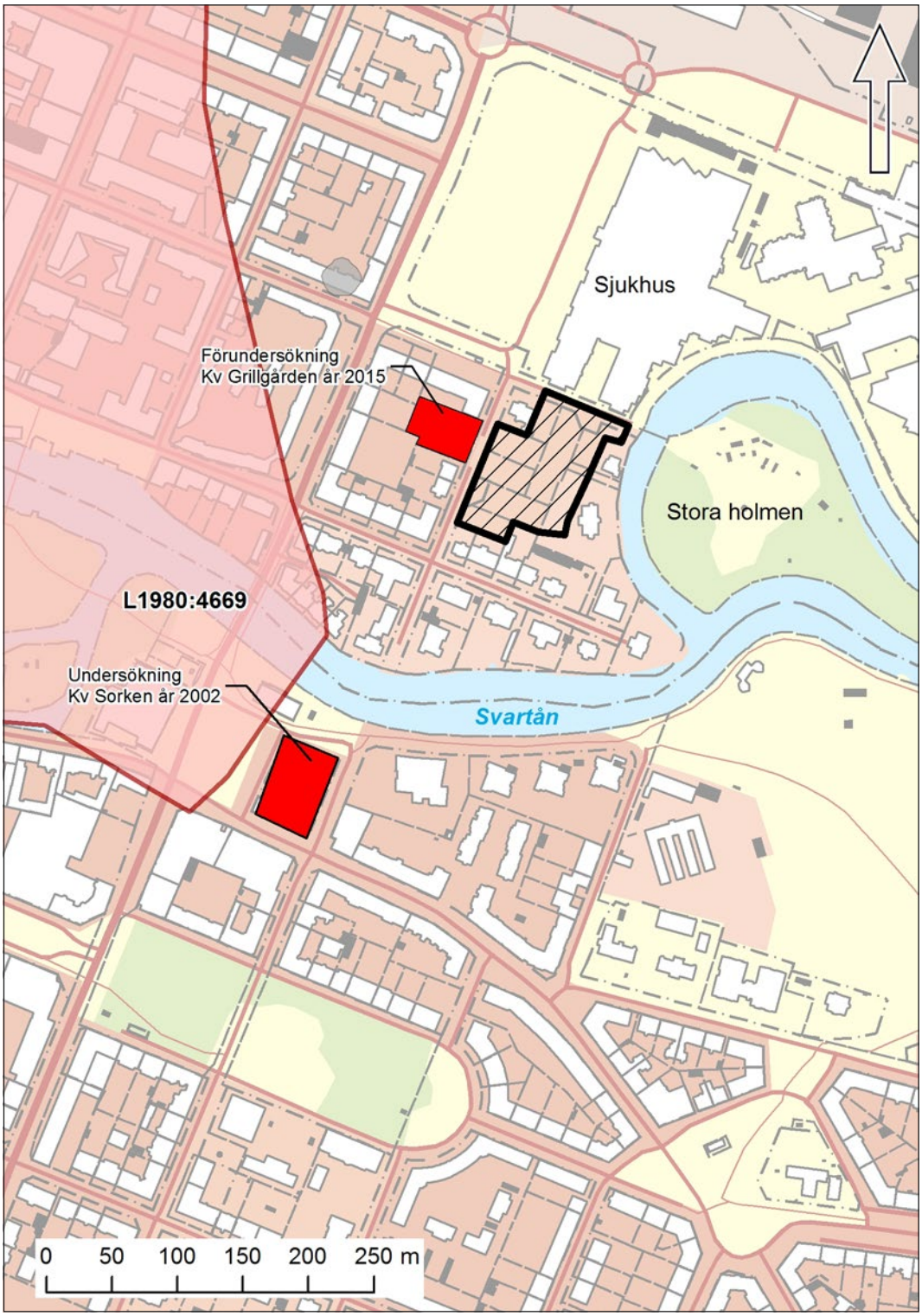

Figur 9. Tidigare utförda arkeologiska undersökningar (markerade med rött) som berört Smedjebackarna i förhållande till aktuell utredning (svartskrafferad). Skala 1:5 000.

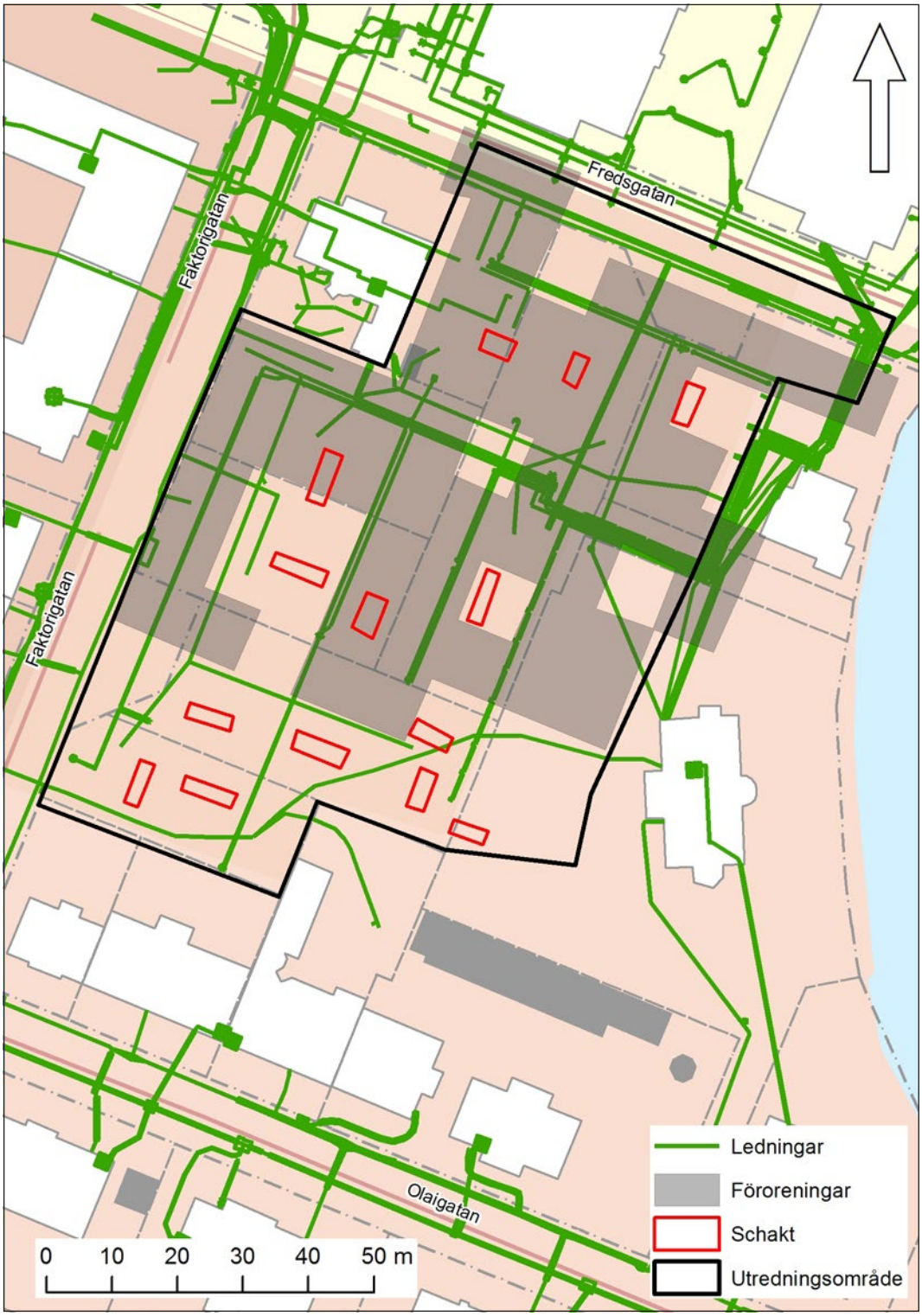

Figur 10. Schaktens placering fick anpassas efter ledningar och förorenad mark. Marken var i olika grad förorenad, vilket innebar att områden med särskilt höga halter av föroreningar av säkerhetsskäl inte kunde utredningsgrävas. Skala 1:1 000.

Figur 11. Tobias Vinoy inväntar att asfalt skärs och rivs upp inför utredningsgrävning av schakt 155. Foto från sydöst.

Figur 12. I botten av schakt 155 insamlas makroprov ur odlingslager A150. Foto från söder.

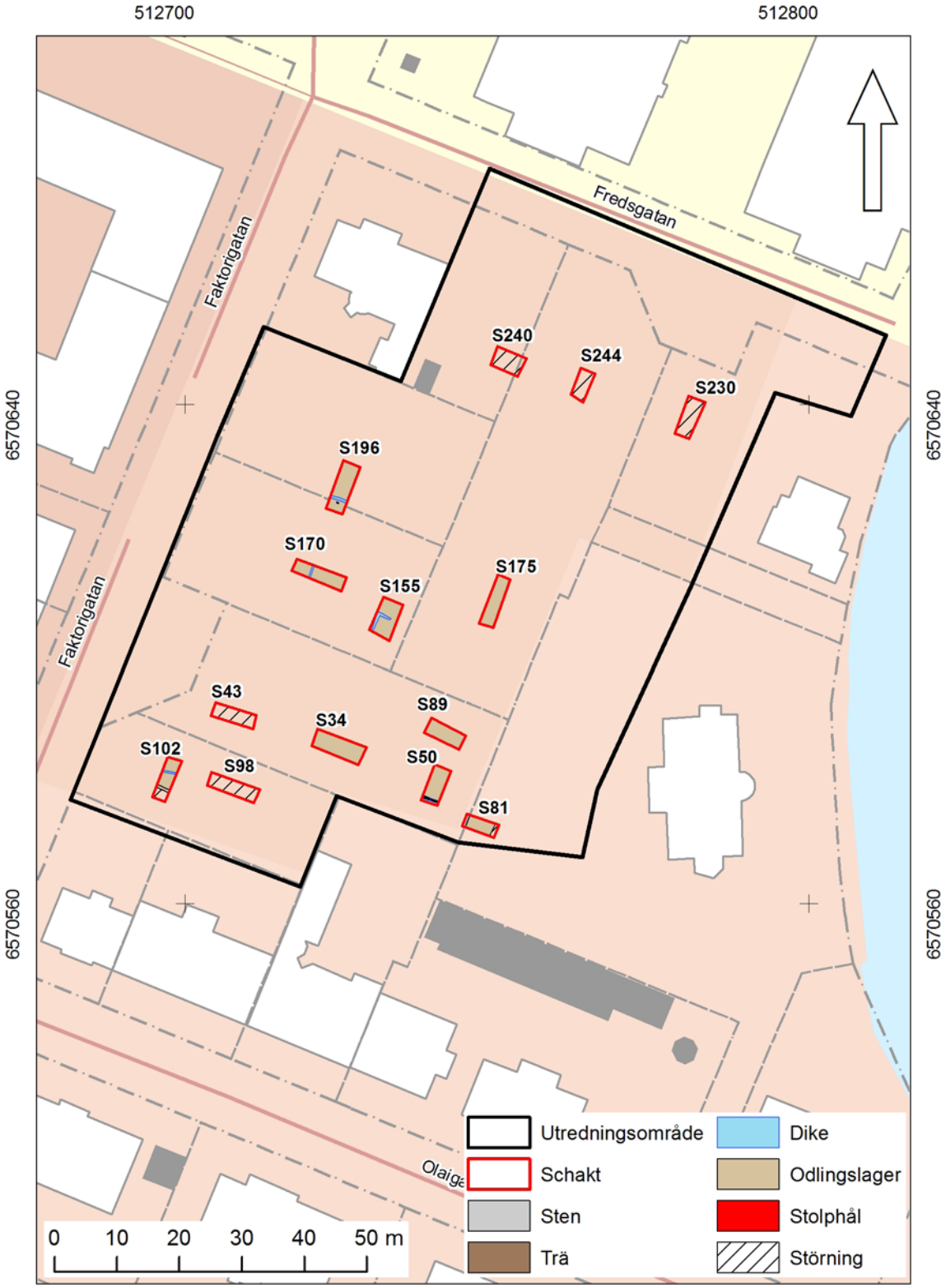

Figur 13. Schaktplan. Skala 1:1 000.

Resultat

Vid utredningen grävdes 14 schakt med en sammanlagd yta om 245 kvadratmeter. Lämningar påträffades främst i de centrala och södra delarna av utredningsområdet och utgjordes av odlingslager.

Odlingslager (A38, A75, A85, A93, A130, A150, A160, A179, A225) påträffades i nio schakt. De överlagrades av sentida marknivå från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal eller av raseringslager från den sentida bebyggelsen. Odlingslagren var den första aktivitetsfasen och överlagrade den naturliga leran. De påträffades vid 0,6–1,0 meters djup och tjockleken varierade mellan 0,30–0,55 meter. Fyndinnehållet bestod av keramik med datering från 1600-tal fram till sent 1800-tal, vilket visar att området nyttjats som odlingsmark fram till att området bebyggdes under 1800-talets andra hälft. Odlingslagren var strukturlösa och porösa som en konsekvens av återkommande bearbetning av jorden.

Figur 14. Foto över västra sektionen i schakt 155. Stratigrafin var liknande i samtliga schakt med asfalt och sandigt bärlager överst (omkring 0,6–0,8 meter djupt) följt av lager med rivningsmassor eller som i detta fall med en sentida markhorisont innehållande grus och jord (0,1–0,2 meter tjockt). Bottenlagret utgjordes av odlingsjord (här A150) med en tjocklek om 0,3–0,5 meter. Foto från öster.

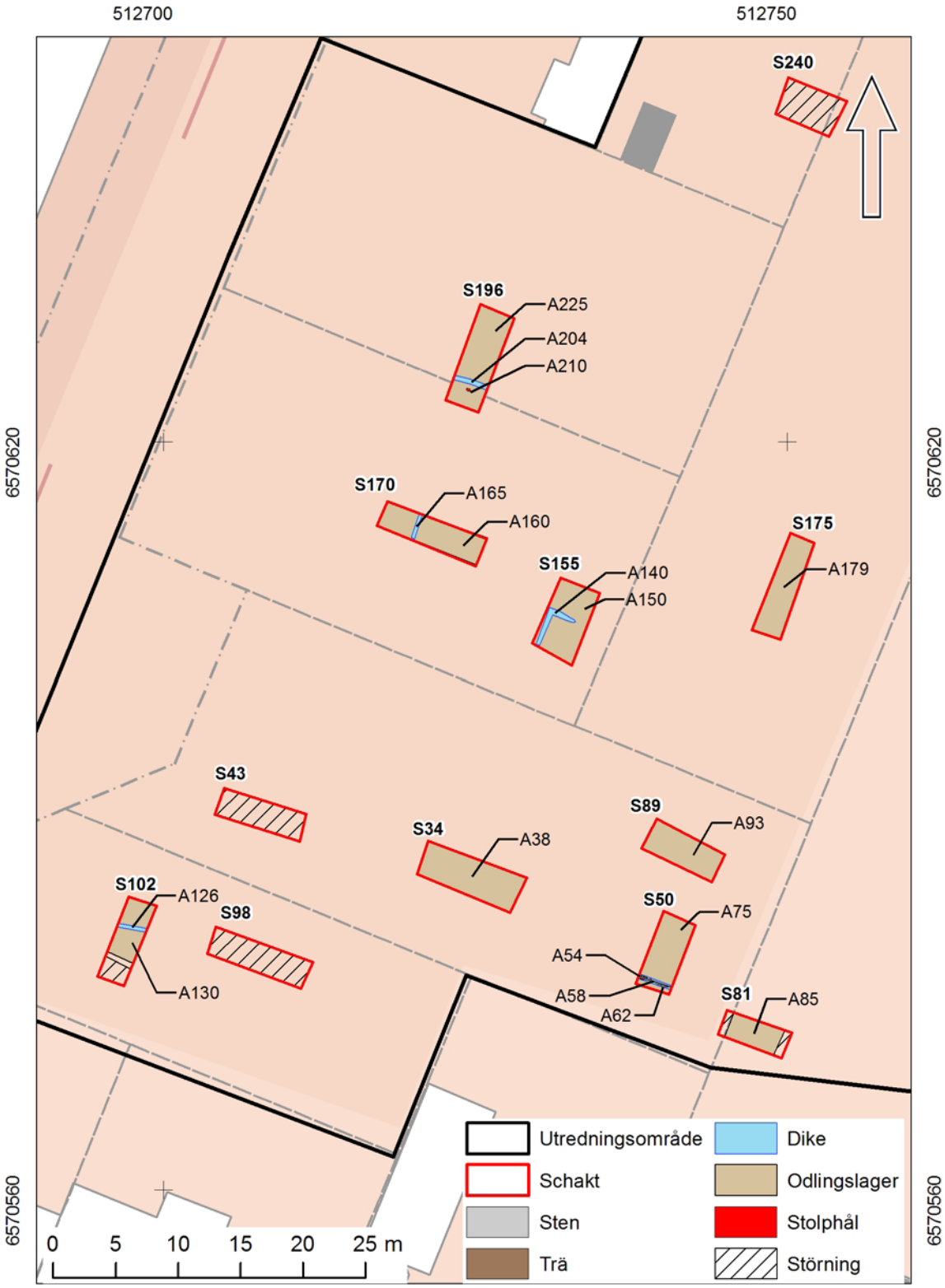

Figur 15. Schakt- och anläggningsplan med resultatet efter utförd utredning inom utredningsområdet. Bevarade lämningar i form av odlingslager och diken påträffades i områdets centrala och södra delar. Bebyggelselämningar från sent 1800-tal och 1900-tal påträffades i områdets södra och norra del.

Utöver keramik fanns skaft från kritpipor (F13, F18) och smidesslagg. Sammanlagt påträffades nio slaggbitar med en sammanlagd vikt av 890 gram (F2, F16, F17 och F30).

Makroanalyserna av jordprover från odlingslagren A38, A75, A130 och A160 visade att de innehöll växtmaterial som förknippas med odlings-och ängsmark. I odlingslager A42, A80 och A134 påträffades en artsammansättning av nitrofila ogräs, vilken kan avspegla odlingsjord. Även förkolnade gräsrötter påträffades (i A75), vilket tyder på att man bränt av ängsmark eller annan gräsbevuxen mark. I odlingslager A130 påträffades kulslagg och glödskal som har bildats i samband med sekundärsmide. Lagret befinner sig i den del av utredningsområdet som enligt 1680 års karta utgjordes av gårdsbebyggelse, men som kring under 1700-tal övergått till att fungera som kålgård. Det är därmed svårt att dra någon närmare slutsats huruvida det rör sig smidesavfall som deponerats på odlingsjord, eller om det är uppodlingen av en äldre smedstomt och omrörning av jorden som spridit ut material från en smedja.

I odlingslager A160, som var 0,5 meter tjockt, påträffades kärnor från äpple, körsbär, lingon och rikligt med hallon och smultron. Vidare påträffades även fiskfjäll från abborre och karpfisk samt huggspån, vilket indikerar att man gödslat odlingsjord med hushålls- och latrinavfall.

Figur 16. Dokumentation av påträffade lager i schakt 170. I schaktet påträffades odlingslager A160 som innehöll spår av latrin- och hushållsavfall. Foto från nordväst.

Figur 17. Dokumentation av det stenfyllda diket (A204) i schakt 196. Foto från norr.

I fem schakt påträffades diken (A54, A126, A140, A165 och A204) som var nedgrävda i odlingsjorden. Av dem har dike A126, A140 och A204 varit samtida med odlingslagren.

Dikena A126 och A204 var stenfyllda med en bredd på 0,3–0,4 meter, sannolikt dräneringsdiken. I schakt 155 påträffades ett jordfyllt dike (A140). Diket var fyllt med odlingsjord A150, vilket antyder ett öppet dike som efterhand fyllts med odlingsjord.

I schakt 50 påträffades ett dike (A54) som utgjordes av en urholkad stock (A58) med stensatta sidor (A62). Diket var nedgrävt genom odlingslagret och i botten påträffades glasskärvor (F1). En skärva var munblåst i en tredelad gjutform, vilket antyder en datering till sent 1800-tal. Även dike A165 var sentida och grävt genom odlingslagret (A160). Dikena har anlagts vid tiden efter odlingslagrets brukningstid, sannolikt under sent 1800-tal, då området bebyggdes och dikena fungerade som dräneringsdiken.

Figur 18. Foto över stenfyllt dike (A126) i schakt 102, sett från söder.

Figur 19. Foto över diket A54 i schakt 50. I botten fanns rester efter en trästock (A58) som var stensatt i sidorna (A62). I schaktväggen ses att nedgrävningen för diket skurit genom ett äldre odlingslager (A75). Foto från öster.

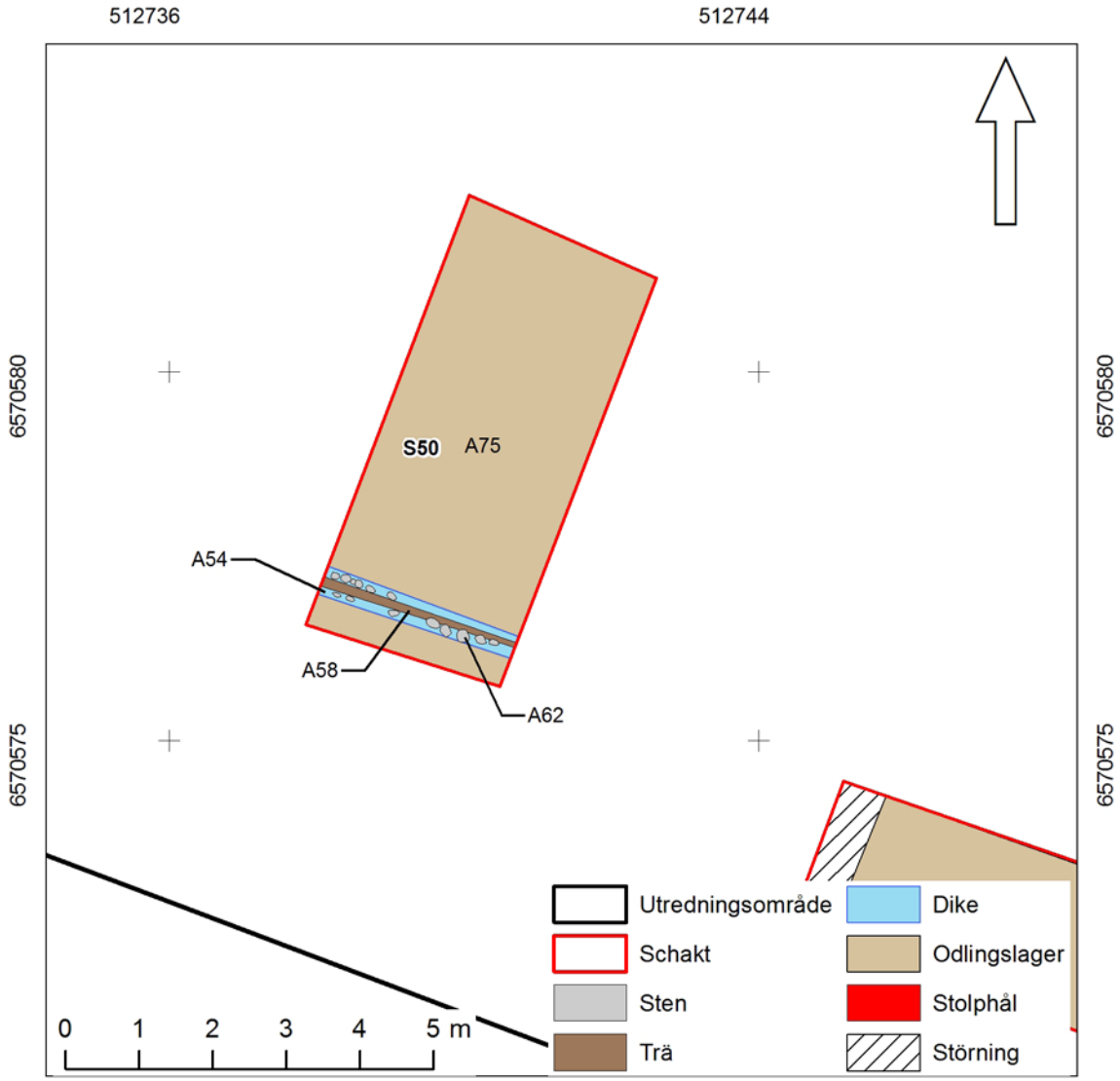

Figur 20. Detaljplan över schakt 50 med påträffade lämningar efter ett sentida dräneringsdike (A54) i schaktets södra del. Skala 1:100.

I ett fall påträffades ett stolphål (A174) med en diameter om 0,3 meter nedgrävt i odlingslagret A179. Dess funktion kunde inte fastställas.

I utredningsområdets norra och södra del grävdes sex schakt (S43, S98, S102, S230, S240, S244) där raserade lämningar efter byggnader från sent 1800- och tidigt 1900-tal påträffades. I schakt 43, 98, 102 och 240 utgjordes husgrunderna av betong eller stensyllar. Lämningarna från de sentida byggnadernas sträckte sig ned till 1,7 meters djup och de har därmed förstört eventuella äldre lämningar.

Figur 21. I schakt 43 påträffades lämningar efter en byggnad uppförd under sent 1800-tal med stensyll som sträckte sig ned till 1,7 meters djup. Grundens yttervägg har tätats med isolering. Foto från väster.

Figur 22. I schakt 98 påträffades en sentida husgrund i form av betongsyll och innervägg av tegel. I botten påträffades ett gjutet betonggolv. Foto från söder.

Figur 23. I schakt 240 påträffades raserade lämningar efter en byggnad i form av ett 1,8 meter djupt lager av tegelstenar. Foto från nordöst.

Tolkning

Resultatet från utredningen visade att området använts som odlings- och ängsmark från 1600-tal fram till sent 1800-tal. En karta från år 1680 visade att utredningsområdets sydvästra del utgjorts av gårdstomter. Denna del av utredningsområdet var kraftigt påverkad av sentida markarbeten från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Inga byggnadslämningar kunde konstateras i fält. Resultaten från arkivstudier utförda av Sten-Gunnar Ljungberg samt en karta från år 1797 visade att tomterna under 1700-talet övergick till odlingsmark och eventuella byggnader har sannolikt bortflyttats i samband med omläggningen av tomternas funktion.

Vid den makrofossila analysen påträffades kulslagg och glödskal i ett odlingslager (A130). Vidare påträffades även bitar av slagg (sammanlagt 890 gram) i tre odlingslager (A38, A75 och A160). Spåren är av sekundär karaktär, men pekar ändå på förekomst av smide i områdets närhet. Keramik som påträffades i odlingslagren daterades från 1600-tal fram till sent 1800-tal, vilket indikerar att jorden har gödslats med hushållsavfall under en längre tid.

Som Ulrika Wallebom konstaterar, är lämningsytan för Örebro stad (L1980:4669) inte heltäckande, då områdena för Norra och Södra Smedjebackarna är utelämnade (Wallebom 2003:25). Vid undersökningen i kvarteret Sorken påträffades bebyggelselämningar, vilka utgjorde konkreta lämningar från smidesverksamhet. Vad gäller Norra Smedjebacken har endast smidesverksamhet påträffas som sekundärdeponerat avfall. De pekar dock på en närvaro av smeder i utredningsområdets närhet. Äldre kartor och tidigare utförda arkivstudier antyder dessutom att bebyggelse har funnits inom Norra Smedjebacken sedan sent 1600-tal och kan därmed påträffas vid kommande undersökningar i området.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med utredningen var att utreda förekomst av fornlämning inom området och utreda dess utbredning, karaktär och ålder. Utredningen skulle också fastslå om ytterligare arkeologiska insatser var nödvändiga innan byggnation kunde påbörjas.

Vid utredningen påträffades odlingslager som daterades till 1600-tal fram till sent 1800-tal. I odlingslagren påträffades smidesslagg, kulslagg och glödskal, vilket tyder på att odlingsjorden gödslats med avfall från smidesverksamhet som med största sannolikhet härrör från smederna på Norra Smedjebacken. En geometrisk karta från år 1680 som visar Smedjebackarnas tomter visar på att området har ingått i Örebro stad och därmed bör betraktas som fornlämning.

Fortsatta arkeologiska åtgärder inom utredningsområdet anses emellertid inte befogat då tillräcklig kunskap har utvunnits i och med utredningen eftersom området enbart innefattade odlingslager.

Inga avvikelser från undersökningsplanen gjordes. Arkeologgruppen AB anser att utredningens syfte har uppfyllts.

Referenser

Tryckta källor

Bagge, J. 1785. *Beskrifning om upstaden Örebro*. Nyupplaga 1972. Stockholm.

Klingnéus, S. 1997. Bönder blir vapensmeder – Protoindustriell tillverkning i Närke under 1600-och 1700-talen. Uppsala.

Ljungberg, S-G. 1990. *Att vara vapensmed i Örebro på 1700-talet*. Uppsats i historia 40 poäng, Högskolan i Örebro.

Rönngren, J. 2016. *Norra Smedjebacken – arkeologisk förundersökning inom Grillgården 3*. Arkeologgruppen AB rapport 2016:23.

Wallebom, U. 2003. *Vapensmederna på Södra Smedjebacken – Spår från stormaktstid på Hamnplan i Örebro*. Närke, Örebro stad, Kvarteret Sorken, RAÄ 83. Arkeologisk undersökning. UV Bergslagen rapport 2003:4.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Geometrisk karta 1680, Örebro Smedjebackar. Inventarienummer 44503. Uppsala universitetsbibliotek.

Avmätning 1797. Smedjebackarna. Akt 18-ÖRE-63. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

Karta 1823. Örebro. Akt: 1880k-d72. Lantmäterimyndighetens arkiv.

Stadsplan 1879. Örebro. Akt 18-ÖRE-247. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Örebro stadsarkiv

Foto: Faktorigatan 6b år 1967. Bildnummer: SBK-P-03084

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schaktnr	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning
34	8x2,8	1,6	Överst bärlager med sand 0,6 meter djup. Därefter 0,4 meter tjockt raseringslager med tegelkross och brädrester. Därefter odlingslager 0,4 meter tjockt. Lera i botten.
43	7,2x2,5	1,60	Bärlager 0,4 meter sedan husgrund ned till 1,6 meter. Husgrund bestående av 1-1,5 meter stora stenar. I botten lera.
50	6,2x2,7	1,5	Bärlager av sand 0,6 meter djupt, följt av 0,2 meter tjockt raseringslager. Odlingslager, 0,40 meter djup. Lera i botten
81	5,5x2,1	1	Ej asfalterad yta. Matjord 0,25 meter djup. Gruslager 0,25 meter. Vid 0,60 meter odlingslager i schaktets centrala del. I Öst och väst recenta störningar i form av betong.
S89	6,2x2,7	1,3	Bärlager 0,6 meter djup. Gruslager 0,3 meter djupt från äldre marknivå. Vid 1 meter ett 0,3 meter djupt odlingslager. Lera i botten.
98	8x2,2	1,3	Bärlager med sand 0,3 meter tjockt följt av sentida källare ned till 1,3 meters djup. Källaren fylld med tegelstenar. I botten betonggolv.
102	6,9x2,2	1,4	Bärlager av sand 0,6 meter tjockt. Därunder omrörda jordlager 0,2-0,5 meter tjockt. Odlingslager 0,3 meter djup. I botten lera. I schaktets södra del var rester efter sentida husgrund bestående av rektangulära kalkstenar, fogade med cement.
155	6,2x3,6	1,55	Bärlager med sand 0,6 meter tjockt. Därunder äldre marknivå med grusblandad jord 0,2 meter tjock. Därunder Odlingslager 0,4 meter tjock. I Botten lera.
170	8,6x2,5	1,70	Bärlager 0,4 meter djupt. Därunder raseringslager bestående av krossad tegel 0,2-0,3 meter tjock som överlagrar äldre markhorisont av grus och jord. I schaktets västra del var under markhorisont ytterligare raseringslager med tegelkross och grus. Odlingslager 0,3-0,5 meter tjock. I botten lera.
175	8,4x2,4	1,1	Bärlager av sand och grus 0,5 meter djupt. Därefter raseringslager 0,1 meter djupt. Därefter odlingslager vid 0,7 meter djup. 0,3–0,4 meter djupt. I botten lera.
196	8,2x2,8	1,3	Överst bärlager med sand ned till 0,6 meters djup. Därefter lager med rasering 0,3 meter tjock som överlagrar 0,4 meter tjockt odlingslager. I botten lera.
230	6,3x2,9	1,5	Påfört grus 0,80 meter ned. Därunder omrörda grus och jordmassor ned till 1,5 meters djup. I Botten lera.
240	5x3,1	1,6	Överst bärlager 0,3 meter tjockt. Därefter raseringslager ned till 1,6 meters djup på den underliggande blåleran.
244	4,6x2,5	1	Överst bärlager 0,3 meter tjockt. Därefter stensyll med 0,6-1 meter stora stenar längs schaktets norra och västra vägg. Invändigt fylld med sten och tegelkross ned till 1 meters djup. I botten Lera.

Bilaga 2. Sektionsritningar, schakt

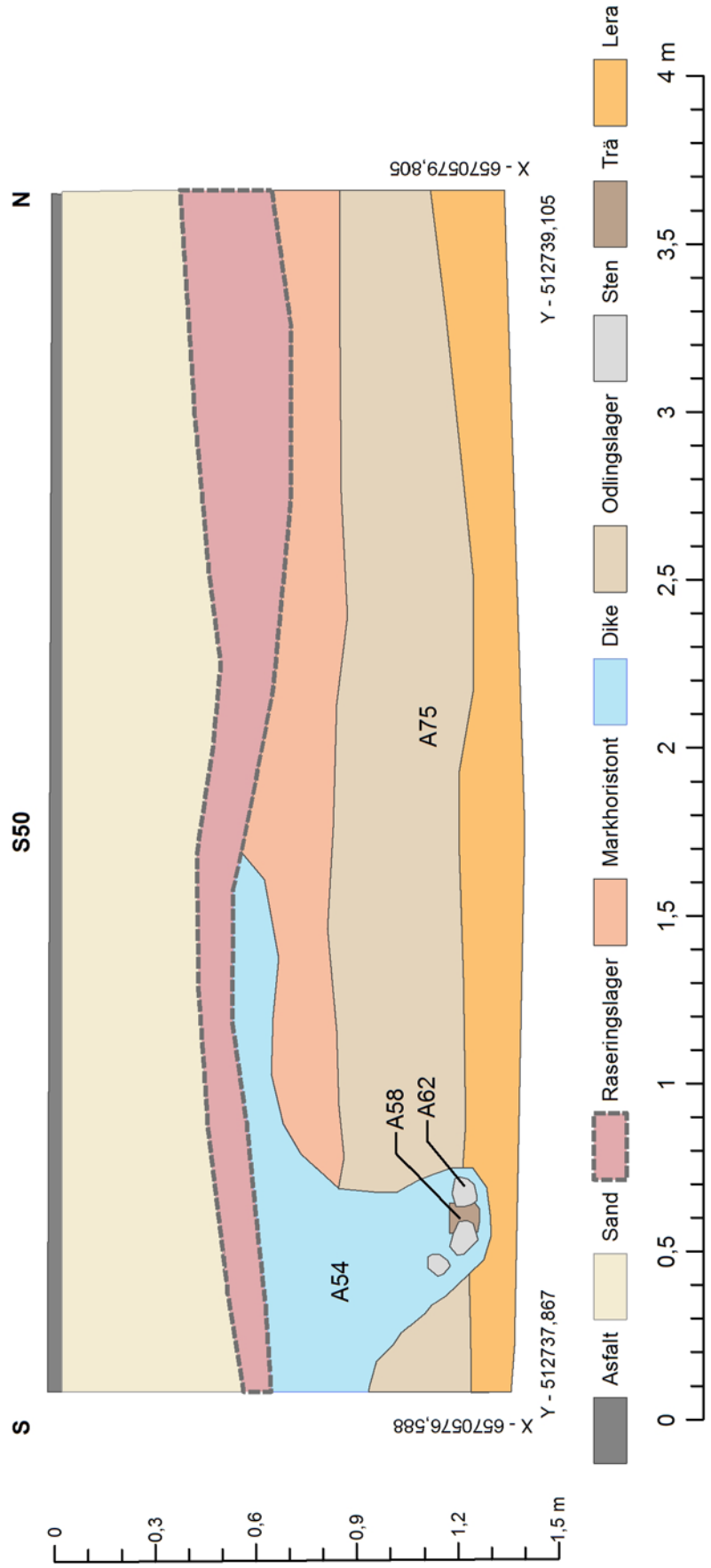

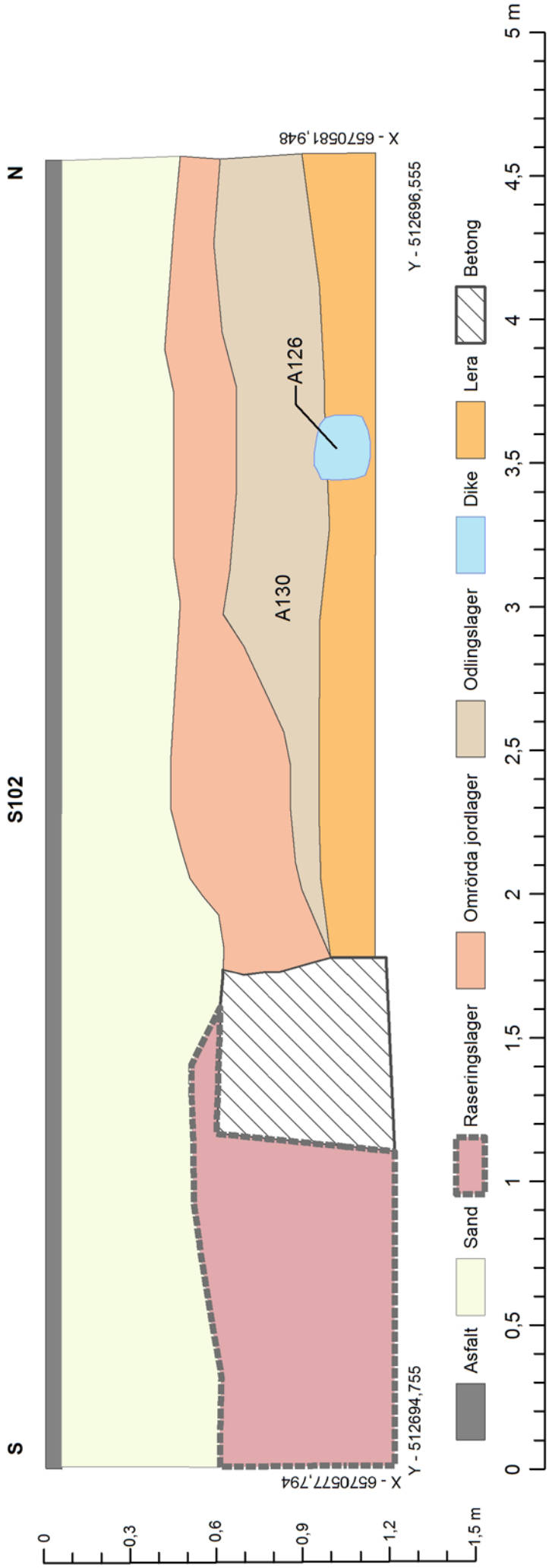
S
S102
N
X - 6570577,794
Y - 512694,755
X - 6570581,948
Y - 512696,555
A130
A126
Asfalt
Sand
Raseringslager
Omrörda jordlager
Odlingslager
Dike
Lera
Betong
0
0,3
0,6
0,9
1,2
1,5 m
0
0,5
1
1,5
2
2,5
3
3,5
4
4,5
5 m

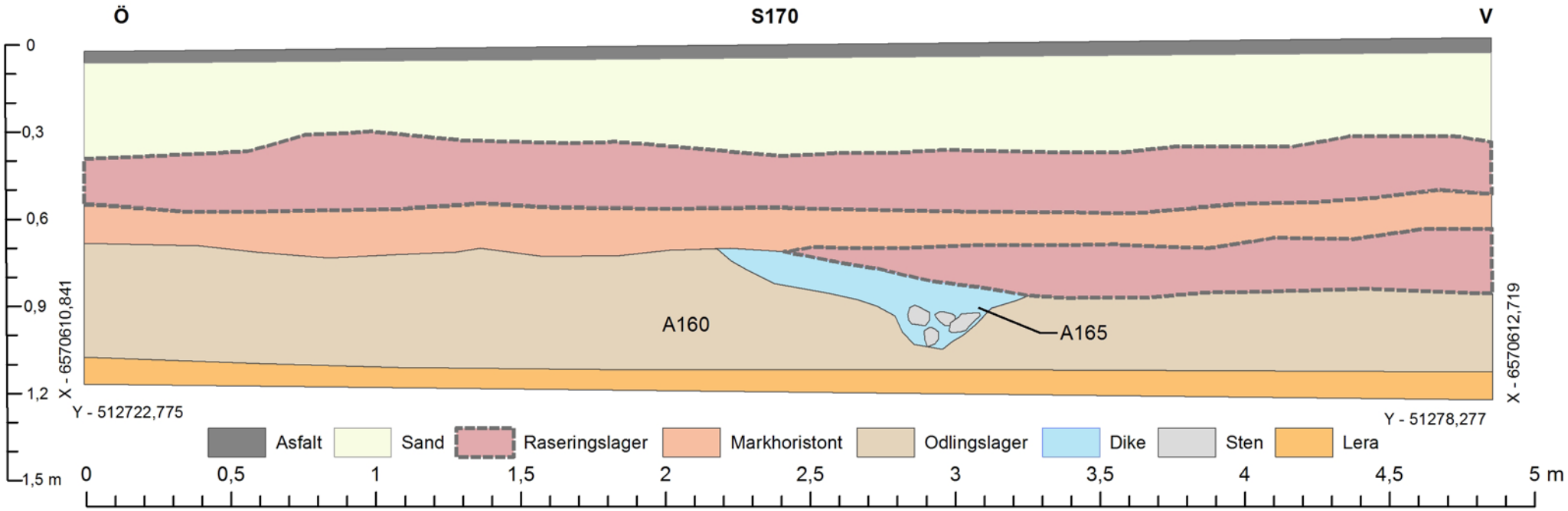
Ö
S170
V
0
0,3
0,6
0,9
1,2
1,5 m
X - 6570610,841
Y - 512722,775
X - 6570612,719
Y - 51278,277
A160
A165
Asfalt
Sand
Raseringslager
Markhoristont
Odlingslager
Dike
Sten
Lera
0
0,5
1
1,5
2
2,5
3
3,5
4
4,5
5 m

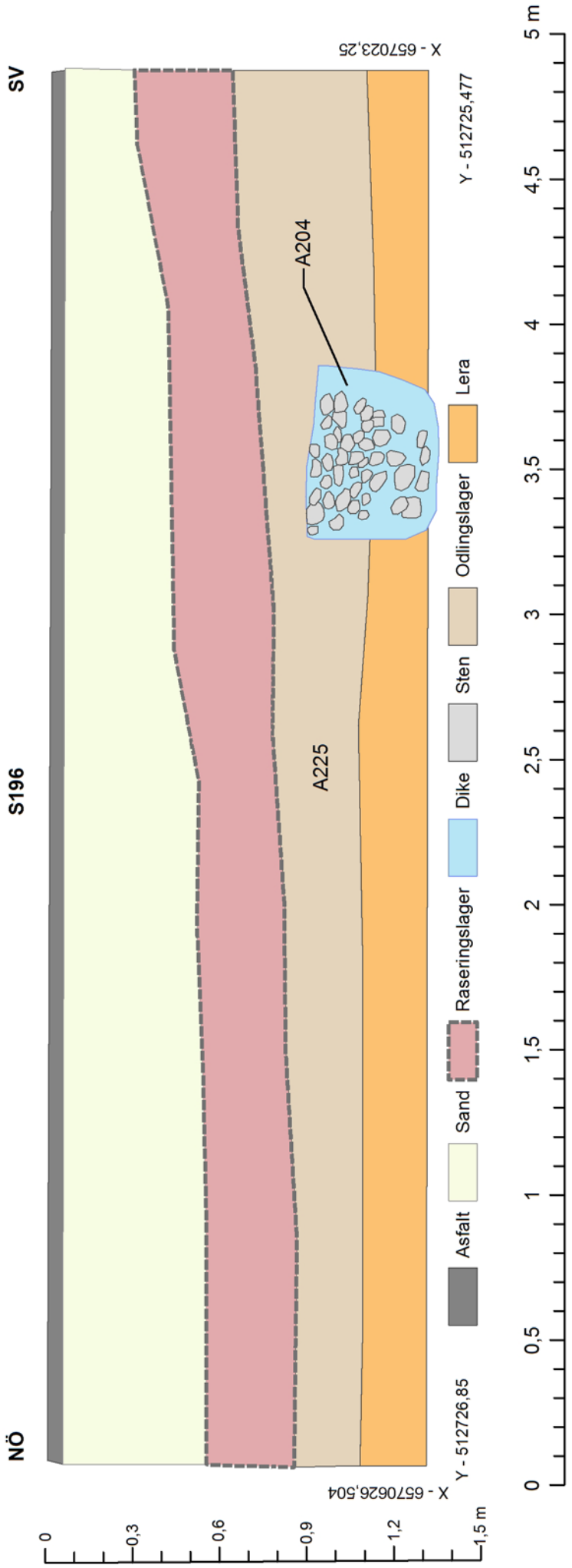
NÖ
S196
SV
A204
A225
Asfalt
Sand
Raseringslager
Dike
Sten
Odlingslager
Lera
Y - 512726,85
X - 6570626,504
Y - 512725,477
X - 6570623,25
0
0,3
0,6
0,9
1,2
1,5 m
0
0,5
1
1,5
2
2,5
3
3,5
4
4,5
5 m

Bilaga 3. Anläggningstabell

A-nr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning
38	Odlingslager	8x2,7	0,35–0,4	Odlingslager vid 1 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord. I lagret påträffas kolfragment, puts, spik, slagg och tegelfragment. Makroanalys visade på förekomst av nitrofila ogräs.
54	Nedgrävning	2,7x1,5-0,4	0,7	Nedgrävning för dike med urholkad trästock i botten (se A58). Nedgrävningen innehåller upptill omrört material av grus, sand och lera samt rikligt med glas, daterad till sent 1800-tal. Överst var nedgrävningen 1,5 meter bred och smalnande nedtill av till 0,4 meter bredd.
58	Trästock	2,7x0,15	0,1	I botten av nedgrävning A54 var en urholkad trästock, öppen upptill, fylld med grus och sand. Stensatt med 0,1 m stora stenar (A62).
62	Sten	2,7x0,4	0,25	I botten av nedgrävning (A54) var trästocken (A58) stensatt på båda sidor med 0,1–0,2 meter stora runda stenar, som stöd.
75	Odlingslager	6x2,7	0,35–0,4	Odlingslager vid 0,9 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord. Makroanalys visade på förekomst av förkolnade gräsrötter efter brand.
85	Odlingslager	4x2	0,35–0,4	Odlingslager vid 0,9 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord.
93	Odlingslager	6,3x2,7	0,3	Odlingslager vid 1 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord.
126	Dike	2,3x0,3	0,2	Stenfyllt dike vid 0,9 meters djup, med 0,05–0,1 meter stora stenar, moränsten.
130	Odlingslager	4,6x2,3	0,3	Odlingslager vid 0,6 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord. Makroanalys visade på förekomst av kulslagg och glödskal.
140	Dike	5x0,4	0,1	Dike vid 1,05 meters djup, grävd genom odlingslager A150. Dikets fyllning bestående av blålera blandad med odlingsjord. Dikets är grävt i vinkel, med sammanlagd längd om 5 meter.
150	Odlingslager	6x3,3	0,55	Odlingslager vid 1,05 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord. Fynd av keramik från 1700-och 1800-tal.
160	Odlingslager	8,5x2,1	0,3–0,7	Odlingslager vid 0,7 meters djup. Skiljer sig mot andra kulturlager med sin tjocklek och färg. Färgen svartbrun, mycket torvig och porös med mindre inslag av lera. I lagrets östra del var lagret 0,7 meter tjockt, i västra delen 0,3 meter tjock. Keramik i lagret daterad till 1600-tal fram till 1800-tal. Fynd av fem bottenskållor. Makroanalys visade att jorden innehöll latrin och hushållsavfall i form av frön och kärnor, fiskfjäll och huggspån.
165	Dike	2,1x0,3	0,2	Stenfyllt dike vid 0,7 meters djup. Stenar och tegelstensfragment 0,1–0,2 meter stora. Sentida och överlagrar odlingslager A160.
179	Odlingslager	8,4x2,1	0,3–0,4	Odlingslager vid 0,8 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord. Fynd av rödgodskeramik daterad till 1800-tal.
204	Dike	2,8x0,5	0,4	Stenfyllt dike med 0,05–0,1 meter stora runda stenar. Vid 0,75 meters djup.
210	Stolphål	0,3	0,2	Stenskott stolphål med sten och tegelstensfragment. Överlagras av odlingslager A225.
225	Odlingslager	8,3x2,7	0,3–0,5	Odlingslager vid 0,7 meters djup. Mörkbrun heterogen och porös av silt och lerinblandad jord.

Bilaga 4. Fyndlista

Fyndnr	Sakord	Material	Del	Antal	Vikt/g	Kontext	Anmärkning	Kasserat
1	Flaskor	Glas	Blandat	10	487	A54	Blandat brunt och klart, två bruna skärvor med tredelad form.	X
2	Smidesslagg	Slagg	-	2	84	A38	Sintrad slaggooxid.	
3	Spik	Järn		9	102	A38	4-8 cm i längd.	X
4	Keramik	Flintgods	Fat	1	8	A38	Vit glasyr	
5	Keramik	Flintgods	Skål	1	166	A85	Bottendel, vit glasyr med blå blomdekor utvändigt. Bitten stämplad med ”C”.	
6	Pressglas	Glas	Botten	2	49	A85	Del av fot och midja.	
7	Spik	Järn	-	2	23	A85	8 cm i längd.	X
8	Keramik	Porslin	Lock	1	4	A93	Runt lock, 2,2 cm i diam.	
9	Spik	Järn	-	3	46	A93	4-8 cm i längd.	X
10	Beslag	Järn		2	72	A93	Del av dörrbeslag, spår efter hål.	X
11	Spik	Järn	-	5	110	A150	4-8 cm i längd.	X
12	Keramik	Flintgods	Kopp	4	25	A150	Kan pusslas ihop, vit glasyr med relief med akantusblad och blå växtmotiv. 1800-tal.	
13	Kritpipa	Lera	Skaft	1	1	A150	1 cm i längd.	
14	Keramik	Rödgods	Fat	1	39	A150	Rödgods, invändig glasyr med växtmotiv.	
15	Keramik	Rödgods	Obest.	1	22	A150	Invändig mörkbrun glasyr.	
16	Smidesslagg	Slagg		5	383	A160	Sintrad slaggoxid	
17	Tegel	Lera	Ässja?	1	143	A160	Sintrad tegel, del av ässja/ugn?	
18	Kritpipa	Lera	Skaft	1	4	A160	4 cm i längd.	
19	Glas	Glas	Glas	1	2	A160	Grönt glas	
20	Keramik	Stengods	Kärl	2	10	A160	Westerwald, grå glasyr med koboltblå dekor.	
21	Keramik	Stengods	Krus?	1	62	A160	Stengods, stämpel ”jH” och synlig del av stämpel från Helsingbors stenkärlsfabrik, 1799-1841.	
22	Keramik	Porslin	Obest	5	13	A160	Vit porslin, med inslag av blå, röd och brun dekor.	
23	Keramik	Flintgods	Obest.	11	44	A160	Vit glasyr med inslag av blå växtmotiv.	
24	Keramik	Rödgods		7	71	A160	Rödgods med växtmotiv och ?-yta.	
25	Pressglas	Glas	Glas	1	85	A160	Dricksglas i pressglas.	
26	Spik	Järn	-	9	108	A179	3-15 cm i längd. Två hästskosömmar.	X
27	Glas	Glas	Flaska	3	65	A179	Grönt glas	
28	Glas	Glas	Flaska	1	8	A179	Brunt glas	X
29	Keramik	Rödgods	Obest	4	125	A179	Rödgods med ljusbrun invändig glasyr. Två mynningsdelar.	
30	Smidesslagg	Slagg	Bottenskållor	2	420	A75	Två bottenskållor med påsintrad lertegel.	

ARKEOBOTANISK ANALYS AV JORDPROVER FRÅN KVARTERET RUSTMÄSTAREN 13 M.FL, ÖREBRO

Beställare: Arkeologgruppen

Analys: Stefan Gustafsson 2020

Inledning

På uppdrag av Arkeologgruppen AB har Arkeologikonsult analyserat 8 jordprover på arkeobotaniskt material. Proverna kom från en arkeologisk undersökning inom fastighet Rustästaren 13 med flera i Örebro. Lämningarna som provtogs bestod av kulturlager och odlingslager.

Syfte och målsättning

Syftet med makrofossilanalysen var att spåra olika aktiviteter inom området. Från 1600-talet benämns området som Norra smedjebacken. I närheten, inom Södra smedjebacken bedrevs bland annat muskättillverkning men det är inte klarlagt vad norra Smedjebacken verkligen användes till.

Metod

Proverna vattensållades i en sållsats med en maskvidd av 05 millimeter ner till 0,2 millimeter. Det framsållade materialet analyserades i blött tillstånd förutom träkolet som lufttorkades.

Växtmakrofossilen och träkolet analyserades under mikroskop med en förstoring av 4–600 gånger. Vid artbestämning användes referenslitteratur och referenssamling (bl.a. Berggren 1969, 1981, Jacomet 2006; Digital Seed Atlas of the Netherlands, Schweingruber 1978, 1990 , Mork 1946, www.woodanatomy.ch).

Resultat

Innehållet i proverna framgår av artlistan (figur 1). Av de sammalagt åtta analyserade proverna innehöll fyra av dem material som i någon mån medger en funktionell tolkning medan de övriga inte innehöll tillräckligt med material. Bevaringsförhållandena för subfossilt växtmaterial verkar har varit varierade vilket förklarar varför vissa prover saknade frön och andra växtdelar.

38:42 Odlingslager

I provet återfanns nitrofila ogräs. Artsammansätteningen kan avspegla lite olika miljöer som ruderatmark, gårdsplan eller odlingsjord. I det här fallet kanske odlingsjord ligger närmast till hands. Karaktären på jordmaterialet var strukturlös och smulig vilket bearbetad odlingsjord ofta är. Jorden har gödslats på ett eller annat sätt.

70:80 Odlingslager

Provet innehöll endast förkolnat material som bland annat bestod av förkolnade gräsrötter. Troligen har man i något syfte bränt av en ängsmark eller annan gräsbevuxen mark. Kanske ville man använda marken för ett nytt ändamål eller bara bli av med ogräs eller annan oönskad växtlighet. Ytterligare ett en förklaring kan vara att vi ser spåren efter en gräsbrand.

130:1344 Odlingslager

Provet innehöll små runda slaggkulor, så kallat kulslagg och glödskal. Detta avfall härrör sannolikt från sekundärsmide det vill säga när man smider fram föremålen (Carlsson & Svensson 2019 s 106 ff). Utgår vi från att materialet i lagret inte utgör en omdeposition kan fyndet av smidesavfall indikera att det fanns en smedja även inom norra Smedjebacken.

160:164 Kulturlager

I provet hittades kärnor och frön från frukter och bär vilket visar att jorden innehöll latrin. Tillsammans med hushållsavfall som fiskfjäll och fiskben så visar det att jorden innehållit latrin. Troligen rör det sig om odlingsjord som gödslats med latrin, avfall från hushållet och huggspån.

Körsbär och äpple kan komma från någon stadsodling medan bären samlats in från närbelägna marker eller införskaffats via handel. Ofta var det kvinnor, fattiga och barn som plockade bär eftersom det inte ansågs som en värdig syssla. De flesta bär uppskattades av de välbärgade i samhället som dock inte själva kunde tänka sig att plocka dem.

Anl.nr.	38	75	93	130	150	160	160	225
P.nr.	42	80	97	134	159	164	169	229
Växtmakrofossil oförkolnad								
Äpple						2		
Körsbär						17		
Lingon						7		
Hallon						100+		5
Smultron						100+		
Svinmålla	15		2			82		34
Trampört						4		
Pilört	2							
Jordrök	63		1			2	1	
Revormstörel	17							3
Viol obestämd	4							
Vedart								
Björk		10	16	9		21		3
Ek				2				
Gran	3	7	23	14	11	30	5	4
Tall	6			8	2	7	2	6
Tall oförkolnad	1			10-tal	5	30		10 fragment
Obestämt kol	3	2	2	1		5		1
Övrigt								
Fiskfjäll abborre						16		3
Fiskfjäll karpfisk						9		
Fiskfjäll obestämd						3		
Huggspån						x		
Grässtrån förkolnade		39						
Benfragment	x			x		x		
Kulslagg och glödskal				x				
Förslag på material till 14C	Gran/Tall	Björk	Björk	Björk	Gran/Tall	Björk	Gran	Björk

Figur 1. Artlista.

Övriga prover

I de övriga proverna återfanns inte tillräkligt med material för göra funktionella tolkningar. I odlingslager 225 påträffades visserligen några frö av svinmålla och hallon men dessa såg recenta ut och bedömdes inte vara samtida med själva lagret.

I resterande prov (97, 159 och 169) hittades endast träkol i varierande mängd. Träkol från björk, ek, gran och tall konstaterades och det verkar som det mesta av kolet kom från kärnved. Generellt var kolet fragmenterat till små bitar genom olika markpåverkande aktiviteter.

Litteratur

Berggren, G. 1969. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 2: Cyperaceae. Swedish natural Science Research Council, Stockholm.

Berggren, G. 1981. *Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions*. Part 3: Salicaceae–Cruciferae. Swedish Museum of natural History, Stockholm.

Carlsson, M. & Svensson, K. 2019. In fundo dicto suthreamalm iam de nouo conduktum. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746.

Hemsida, Digital Seed Atlas of the Netherlands: *http://seeds.eldoc.ub.rug.nl/?pLanguage=en*

Jacomet, S. 2006. Identification of cereal remains from archaeological sites. Archaeobotany Lab, IPAS, Basel University. Opublicerat kompendium.

Schweingruber, F. H. 1978. *Microscopic Wood Anatomy. Structural variability of stems and twiggs in recent and subfossil woods from Central Europe*. Zug. Switzerland.

Schweingruber, F. H. 1990. *Anatomy of European woods*. Paul Haupt förlag, Bern, Stuttgart, Wien.

Hemsida, wood anatomy of Central European species: *www.woodanatomy.ch*

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2020:34